

İradə İnayyət qızı Şəmsizadə⁷

A.DİVANBƏYOĞLUNUN METODİKİ GÖRÜŞLƏRİ

XX əsr Azərbaycan mədəniyyəti, ədəbiyyatı tarixində xüsusi rol olan ziyalılarımızdan biri də A.Divanbəyöglü idi. Onun tam adı Abdulla bəy Sübhənverdixanov idi. Divanbəyöglü onun təxəllüsü idi. Divanbəyöglü ədəbiyyat tariximizdə alim, nasir, müəllim və metodist kimi tanınmışdır. Qori müəllimlər seminariyasında təhsil alan maarifçi bir çox bədi əsərlər yazsa da, həm pedaqoji, həm də metodiki işlər də görmüşdür. Belə ki, o, “Yeni məktəb” adlı pedaqoji əsər yazmış, lakin onu çap etdirə bilməmişdir. Onun metodiki görüşlərinin formalaşmasına təhsil aldığı seminariyanın, eləcə də işlədiyi məktəblərin böyük rolu olmuşdur. Belə ki, o, 1903-cü ildə Qori müəllimlər seminariyasını bitirərək Cəyran və Batumi vilayətinin Xertivissi məktəblərində pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. Daha sonra o Bakıya gəlib “Rus-tatar” məktəbində müəllimlik etmişdir. O, “Nicat”, “Nəşri-maarif” cəmiyyətlərinin tədbirlərində yaxından iştirak etmiş, hər zaman savadsızlığın ləğvi üçün çalışmışdır. 1903-cü ildən pedaqoji fəaliyyətə başlayan A.Divanbəyöglü 1936-cı ildə vəfat etmişdir. O, 33 il pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuş, xalqın savadlanması üçün dayanmadan mübarizə aparmışdır. Bu məqsədlə A.Divanbəyöglü yazır ki, “*ilkədəki geriliyi və savadsızlığı aradan qaldırmağa kömək etmək məqsədi ilə o, 1920-ci ilin iyul ayında N.Nərimanova xüsusi ərizə ilə müraciət edib xalq maarifi sahəsində işləmək arzusunda olduğunu bildirir. N.Nərimanov Divanbəyöglünü hələ 1905-ci ildən savadlı və bacarıqlı bir müəllim kimi tanıyırdı. Nərimanov onu xüsusi zamanatla Xalq Maarifi şöbəsinin sərnəcamına göndərir*” (1, s. 5).

A.Divanbəyöglü yazdığı qadın azadlığına da xüsusi diqqət yetirmiş, onların insani hüquqlardan məhrum edildiyini can yanğısı ilə dilə gətirmişdir. Görkəmli ədib onlara kişilərlə bərabər hüquq və azadlıqların verilməsinin tərəfdarı olmuş, qadınların təhsil almaq hüququnu daim dilə gətirmişdir. Bu haqda A.Bayramoğlu yazır ki, “*qeyd edək ki, XIX əsrin sonları, XX əsrin əvvəllərində ictimai və ədəbi fikirdə qadın hüquqsuzluğunun aradan qaldırılması və qadınların günün tələbləri səviyyəsində təhsil və tərbiyə almaları məsələsi bütün cəmiyyəti ilə ortaya atılmışdı. Çünki cəmiyyətin və millətin yarısını əhatə edən ən vacib keyfiyyətlərə malik bir hissəsinin – qadınların savadlanaraq cəmiyyətin əsas hərəkətverici qüvvələrindən birinə çevrilməsi məsələsi həll edilmədən milli tərəqqi arzularının həyata keçəcəyinin mümkünsüzlüyü başa düşülürdü. Ancaq problemin həlli yolunda güclü maneələrin olduğu və həmin maneələrin milli-ictimai düşüncə adət və məişətdə dərin kök saldığı və hər hansı yeniliyə müəhləzəkarcasına, qətiyyətlə müqavimət göstərdiyi, yeni ruhlu qüvvələrin isə sosial-mədəni mühitdə hələ son dərəcə ehtiyat, şübhə və xof qarışıq təlaşla qarşılandığı da nəzərdən qaçmırdı*” (2, s. 82).

Maarifçi alim öz yaradıcılığında müxtəlif problemlərə toxunsa da hər zaman pedaqoji və metodiki görüşləri ilə seçilmişdir. Bu onun yazdığı “İlan” hekayəsində də aydın görünür. Hekayədə o uzaqgörən metodist kimi uşaqlara məsləhətlər verir, onları bilikli, savadlı olmağa səsləyir. Belə ki, hekayəni yazarkən müəllif onu uşaqların başa düşəcəyi şəkildə sadə dillə yazmış, əsl pedaqoji kimi onlara məsləhət vermişdir. Hekayədə ədib uşaqlara məsləhət edir ki, təbiət və həyat hadisələrinə daha aydın şəkildə yanaşsın, daha məntiqli və diribaş olsunlar. Bütün bunların da qazanılan biliklə əldə ediləcəyini dilə gətirir. Hekayədə maarifçi alim ilk növbədə köhnə adət və etiqadlara qarşı çıxır. O bu hekayəni daha çox uşaqlar üçün yazmış, ona görə də hər məsələnin həllində onlara məsləhət vermişdir. Hekayədə qeyd olunur ki, guya ilanın yeddi yoldaşı var. Əgər kimsə ilanın birini öldürərsə, qalan altı yoldaşı həmin adamı izləyəcək və imkan tapıb onu sancacaqdır. İlanı öldürən adam ya daim diqqətli olmalı özünü qorunmalı, ya da yoldaşlarını da öldürməlidir ki, onlar qısa almasınlar. Yazıçı bunu diqqətə çatdırmaq istəyir ki, insanlar ayıq olmalı, boş-boş etiqadlara inanmamalıdır. Uşaqları oxumağa təhsil almağa səsləyən A.Divanbəyöglü onları köhnə etiqadlardan uzaqlaşmağa səsləyir. Hekayədə elə adamlar da vardır ki, onlar bu etiqadlara inanmır, onu boş və mənasız hesab edirlər. Belə insanlar təhsil almasalar da həyat təcrübəsindən çox şey əldə edirlər. “*Hekayədə Kazım adlı bir nəvə təsvir olunur. Kazım savadsız, elmsiz, yüksək mühit və zövqdən ucaq bir iş adamıdır. Ancaq həyat, iş, məişətin özü Kazımı Aslan bəydən də, Huri xanımdan da ayıq, həqiqətçi etmişdir. Heç kəs onu bu etiqada inandırma bilmir. O, xanımın uşağını xilas etmək üçün ilanı öldürmüşdür və hər zaman, harada olursun, gördüyü ilanı öldürür. Kazım çox sadə və ona görə də doğru düşüncəli: İlan zəhərli, ziyankar heyvandır. Hər kəsin vəzifəsi ilanı öldürməkdir. Huri xanım isə ilan öldürəndən sonra həyəcan keçirir. İlanın yoldaşlarının “intiqa” alacağını düşünür*” (3, s. 494). Yazıçı bununla oxucularına çatdırmaq istəyir ki, köhnə adətlərdən əl çəksinlər, daim həyatdan nəşə öyrənsinlər. Kazım savadsız da olsa Huri xanımın bu hərəkətinə güllir. “*Vallah xanım, ömrümdə yizdən artıq qızıl ilan, qara ilan öldürmüşəm... Bax yenə salamətəm. Öldürəndə məni çalib öldürəcəklər... Huri xanım:*

- Səbəb bu ki, Əhməd səbəb olmasa, sən də öldürməzdin.

- İlan miravoy sudyə deyil ki, səbəb axtara. Biz də mən ilanı səbəbsiz, rast gələndə öldürürəm. Heç çomağı olardan əsirgəmirəm. İlanın ağına da lənət, qarasında da. Hamısı bir kafirdir. Səbəbin istəsələr bu da mənim səbəbim” (4, s. 306).

O öz fikir və ideyalarını bədi əsərlərində dilə gətirmiş, pedaqoji görüşlərini təsvir etmişdir.

O, hər zaman xalqın maariflənməsi yolunda var gücü ilə çalışmış ona bu imkanı daha çox Bakı ədəbi mühiti vermişdir. Fəaliyyəti üçün geniş imkanlar yaradan bu mühit ədibi əməli fəaliyyətə başlamağa sövq etdi.

⁷ BDU-nun Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi metodikası kafedrasının dosenti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Abdulla bəy Divanbəyoglundun geniş xidmətlərindən biri də milli məktəblərin yaradılması ilə bağlıdır. Belə ki, o "Rus-tatar" məktəblərinin sayını artırmaq niyyətində olmuş, eyni zamanda bir metodist kimi həmin məktəbin dərslərlə təmin olunması üçün çalışmışdır. Maarifçi xadim bədii yaradıcılıqla məşğul olmaqla yanaşı təlim-tərbiyə işlərini də davam etdirmişdir. Divanbəyoglundun mühüm xidmətlərindən biri də "Rus-tatar" məktəblərini bitirən azərbaycanlı uşaqların təhsillərini davam etdirmək ehtiyacını təmin etmək oldu. O, digər ziyalılarla birgə bu yolda çox böyük zəhmət çəkmiş və istəyinə nail olmuşdur. Görkəmli ədib öz fəaliyyətini müxtəlif sahələrdə davam etdirdi. Belə ki, o, davamlı olaraq qəzet və jurnallarda da çıxış edir, xalqın maariflənməsi, azərbaycanlı şagirdlərin təhsil almağa həvəslənməsi üçün çalışdı. Bunun üçün A.Divanbəyoglu o dövrdə məşhur olan "Dəbistan" jurnalında çıxışlar etdi. İ.Bektəşi bu haqda yazır ki, "1906-cı ildə görkəmli maarifpərvər ziyalı Əli İsgəndər Cəfərzadənin təşəbbüsü ilə böyük çətinliklərdən sonra "Dəbistan" jurnalı nəşr olunur. A.Divanbəyoglu da ilk gündən başlayaraq jurnal səhifələrində çıxış edir. O zaman məktəblilərin sinifdən kənar oxusu üçün lazımı qədər bədii ədəbiyyatın olmamasını nəzərə alaraq jurnal səhifələrində təbiət və cəmiyyət haqqında təsviri oyaq maraqlı hekayələr çap olmurdu. Abdulla bəy Divanbəyoglundun da jurnalda çap olunan "İlan", "Fəhlə" hekayələri o zaman uşaqların ən çox sevdiyi, dönə-dönə oxuduqları əsərlərdəndir" (5, s. 11).

"Dəbistan" jurnalı bağlandıqdan sonra da ədib publisistik fəaliyyətini davam etdirmiş, xalqın maariflənməsi üçün səy etmişdir. Onun mətbuatda çap etdiyi məqalələr daha çox təlim-tərbiyə ilə bağlı idi. Maarifçi alimin ən böyük xidmətlərindən biri də xalqın yoxsul təbəqəsi üçün dərslər keçməsi idi.

Görkəmli metodist ana dilinin məktəblərdə tədris olunmasına hər zaman diqqət yetirmiş, bunun üçün hətta müəllimlər hazırlamaqla da məşğul olurdu. "1912-1913-cü illərdə Bakıda ibtidai məktəb müəllimlərini hazırlayan ikillik kurs açılır. Həmin kursun təşkilində məqsəd ana dilini tədris etmək üçün yüksək səviyyəli müəllimlər hazırlamaq idi. Çünki o zaman "Rus-tatar" məktəbində savadlı kadrlar olmadığına görə ana dili fənləri zəif tədris edilirdi. Bu da məktəblərin nüfuzdan düşməsinə səbəb olurdu. Məktəblərin əvvəlki hörmətini bərpa etmək məqsədi ilə kadrlar hazırlamaq işinə Abdulla bəy cəlb olunur" (5, s. 12).

Yaşadığı dövrdə A.Divanbəyoglu məşhur və savadlı müəllim kimi tanınırdı. Ona görə də onu məktəblərdə dərs deməyə dəvət edirdilər. XX əsrin əvvəllərində Bakıda təhsil sahəsində bir canlanma müşahidə olunurdu. Ölkənin müxtəlif yerlərindən Bakıya oxumağa gələnlərin sayı artmışdı. Məktəblərin də sayında artım müşahidə edilirdi. "İbtidai məktəblərin sayı çoxalmışdısa da natamam orta məktəblərin sayı artmamışdı. Vaxtilə maarifpərvər ziyalıların təşəbbüsü ilə yaradılmış ikinci dərəcəli şəhər məktəbi təhsil təhsil almaq istəyənlərin tələbatını təmin etmirdi. İkinci dərəcəli yeni bir məktəbə ehtiyac var idi. 1916-cı ildə müəllim və məşhur bəstəkar Müslüm Maqomayev Bakıda ikinci dərəcəli yeni məktəb açmağa təşəbbüs göstərir. Orada dərs demək üçün dəvət olunan ən yaxşı müəllimlər sırasında Divanbəyoglu da var idi. M.Maqomayev xüsusi ərizə ilə o zaman Bakı quberniyası Dağıstan vilayəti məktəblərinin nazirinə müraciət edib Abdulla bəyin orada işləməsinə icazə verəməsinə xahiş edib" (5, s. 13-14).

A.Divanbəyoglundun pədaqoji fəaliyyəti bununla məhdudlaşmırdı. Belə ki, o həm də təhsillə bağlı müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır. Məktəb inspektoru, pədaqoji müəssisələrdə pədaqoji şöbə müdiri və s.

Ədib yaradıcılığında hər zaman yeniliyə, qadın azadlığına, maarifçiliyə önəm vermiş, bunlar onun yaradıcılığının ana xəttini təşkil etmişdir. Belə əsərlərdən biri də "Əbdül və Şahzadə" povestidir. Əsərdə yazıçı iki tip insanları bir-biri ilə qarşılaşdırır. Birinci qrup keçmiş qayda-qanunlara qarşı çıxır, ikinci qrup isə bunların əksinə olaraq yeni qayda-qanunların əleyhinədir. Birinci qrupdakı insanlar Avropada təhsil almışlar və elmin, təhsilin tərəfdarıdır. Digər tərəfdən povestdə A.Divanbəyoglu yaşadığı dövr üçün ən aktual məsələdən bəhs etmiş, qadın hüquqsuzluğunun acı nəticələrini qeyd etmişdir. Görkəmli maarifçi ürək ağrısı ilə təsvir edir ki, hətta təhsil almış bəzi ziyalılarımız da qadınların hüquqsuzluğuna qarşı çıxır. Amma yazıçı bəzi obrazları təsvir edərkən onların qadın azadlığına qarşı çıxmadığını, onlara azadlıq verilməsinin tərəfdarı olduğunu dilə gətirmişdir. Əsərdə Nazlı xanımın dili ilə arzuladığı tərbiyə sistemini təsvir edən nasir yaşadığı dövrdə tərbiyə sistemində problemlərin olduğunu obrazların dili ilə təsvir etmişdir. "Nisə xanım Əbdül arasında həyat, cəmiyyət, qadın taleyi və s. məsələlər haqqında ciddi mübahisə və söhbətlər olur. Əbdül Nisə xanımın taleyi bərdə dərinə düşür, onun vəziyyətinə ürəkdən yanır. Əbdül başa düşür ki, Nisə xanım arzu etdiyi şəkildə tərbiyə edilsə və sərbəst yaşasa, cəmiyyət üçün yararlı və faydalı bir adam ola bilər" (5, s. 28). Ümumiyyətlə, ədib daim yaradıcılığında güclü və gücsüz insanları qarşılaşdırır, bəzən ürək ağrısı ilə savadlı, istedadlı insanların həyatda heç bir uğur qazana bilməməsindən bəhs edir. Lakin o, ümitsizliyə qarılımlar uşaqlara nəsihət edir ki, bərabərsizlik nədən yaranır, onun səbəbi nədir, bunu anlayın başa düşmək lazımdır. O, zülm və işgəncələrin cəmiyyətdəki güclü və gücsüzlərdən yarandığını ürək ağrısı ilə şagirdlərinə çatdırır.

Müxtəlif pədaqoji sahələrdə və vəzifələrdə çalışması ona imkan verirdi ki, ölkənin müxtəlif regionlarına getsin orada da metodiki işlər həyata keçirsin və öz tövsiyələrini versin. Bu vəziyyəti düzgün qiymətləndirən A.Divanbəyoglu tez-tez rayonlara gedir orada məktəblər, digər təhsil müəssisələrinin işi ilə yaxından tanış olurdu. O, təhsilin səviyyəsini qaldırmaq üçün yeni-yeni tədbirlər həyata keçirməyə başladı.

Qeyd edilənləri nəzərə alaraq görkəmli metodist, pədaqoji A.Divanbəyoglundun metodiki işlərini belə qruplaşdırma bilərik:

- 1) Mətbuatda, bədii əsərlərində öz əksini tapan metodiki fikirlər;
- 2) Müxtəlif əmək fəaliyyətində həyata keçirdiyi metodiki işlər.

Görkəmli pədaqoji və metodistin bu iki sahə üzrə fəaliyyəti davamlı şəkildə olmuş, bir-birini tamamlamışdır. O, müxtəlif qəzet və jurnallarda – "Şərqi-rus", "Günəş", "Dəbistan", "İqbal", "Həqiqət", "Haqq yolu", "Yeni həqiqət"

və s. davamlı olaraq çıxış etmişdir. Təsədüfi deyildir ki, A.Divanbəyoglundun uşaqlar üçün qələmə aldığı "İlan" və "Fəhlə" hekayələri "Dəbistan" jurnalında çap olunmuşdur.

İkinci mühüm cəhət isə onun ardıcıl olaraq həm pədaqoji fəaliyyətlə məşğul olması, həm də yeni dərslərin, məktəblərin açılmasına ciddi cəhdlə çalışmasıdır.

Görkəmli pədaqoji uşaqlara məsləhət verərkən cəmiyyətdən kənar qaçmamağı, meşələrdə, dağlarda gəzə də insanlar olan yerlə yəsayıb öz amallarına həyat keçirməyi məsləhət bilmişdir.

A.Divanbəyoglu yaradıcılığına nəzər salsaq aydın olur ki, o daim xalqın maariflənməsi, düzgün tərbiyə alması üçün hər zaman yorulmadan çalışmışdır. O, yalnız ədəbiyyat sahəsi ilə kifayətlənməmiş ölkəmizin coğrafiyasına, tarixinə yaxından bələd olmuşdur. Dərin biliyi, yüksək metodiki görüşləri ilə tanınan ziyalının irəli sürdüyü fikirlər indi də öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- 1) Divanbəyoglu, A. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərqi-Qərbi, 2006, 184 s.
- 2) Bayramoğlu, A. Maarifçi pədaqoji. Azərbaycan məktəbi jurnalı, Bakı: 2016, № 4, s. 78-84
- 3) Cəlil, M. Hüseynov, F. Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Elm və təhsil, 2018, 560 s.
- 4) Cəlil, M. Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917). Bakı: Ziya-Nurlan, 2004, 391 s.
- 5) Bektəşi, İ. Abdulla bəy Divanbəyoglu. Bakı: Gənclik, 1984, 160 s.

Açar sözlər: A.Divanbəyoglu, metodiki görüşlər, pədaqoji fikirlər

Ключевые слова: А.Диванбейоглу, методические мировоззрение, педагогические идеи

Key words: A.Divanbeyoglu, methodological outlook, pedagogical ideas

A.Divanbəyoglundun metodiki görüşləri

Xülasə

XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatında yeni fikirlərin formalaşdığı dövrdür. Bütün həyatı boyu öz xalqının maariflənməsi üçün çalışan yazıçılardan biri olan A.Divanbəyoglundur. O, Azərbaycan maarifini, mədəniyyətini tərəqqi etdirmək istəyənlərdən biri idi. Yazıçı uşaqların tərbiyəsində bədii ədəbiyyatın çox mühüm rol oynadığını qeyd etmiş, şeirin, bədii nümunələrin, eləcə də folklor nümunələrinin roluna xüsusi əhəmiyyət vermişdir. O, hər zaman qadın azadlığı ilə gəlməmiş, qadınların hüquqsuzluğundan şikayətlənmişdir. Abdulla bəy Azərbaycan maarifini, mədəniyyətini tərəqqi etdirmək istəyənlərdən biri idi. O, Azərbaycan məktəblərini yeni, daha mükəmməl dərslərlə təmin edilməsini irəli sürmüşdür. Köhnə dərslərlə üslub baxımından, məzmun cəhətdən yeni tələbləri ödəmirdi. Bunu düzgün qiymətləndirən A.Divanbəyoglu yeni dərslərlərin çap olunmasının tərəfdarı idi. O, yorulmadan xalqın gələcəyi üçün çalışmış, mətbuatda tez-tez çıxış etmişdir. Bununla yanaşı o, pədaqoji kimi də çalışmış, təlim-tərbiyə proseslərində yaxından iştirak etmişdir. A.Divanbəyoglu şagirdlərinə Azərbaycanın zəngin təbiətini, tarixi keçmişini öyrənməyi tövsiyə etmiş, həyata açıq gözlə, elmə baxmağı tövsiyə etmişdir. Xalqın gələcəyi üçün çalışan ədib onun parlaq gələcəyi üçün daim mübarizə aparmışdır.

Методические мировоззрение А.Диванбейоглу

Резюме

Начало XX века-время формирования новых идей в Азербайджанской литературе. Один из писателей, всю жизнь работавший на просвещение своего народа, А.Диванбейоглу. Он был одним из тех, кто хотел продвигать азербайджанское Просвещение, культуру. Писатель отметил, что художественная литература играет очень важную роль в воспитании детей, придавая особое значение роли поэзии, художественных образов, а также образов фольклора. Он всегда выражал женскую свободу, жаловался на бесправие женщин. Абдулла Бек был одним из тех, кто хотел продвигать азербайджанское Просвещение, культуру. Он предложил обеспечить азербайджанские школы новыми, более совершенными учебниками. Старые учебники не отвечали новым требованиям по стилю, по содержанию. Правильно оценил это А.Диванбейоглу был сторонником издания новых учебников. Он неустанно работал на будущее своего народа, часто выступал в прессе. Наряду с этим он работал педагогом, принимал активное участие в учебно-воспитательных процессах. А.Диванбейоглу рекомендовал своим ученикам изучать богатую природу, историческое прошлое Азербайджана, смотреть на жизнь открытыми глазами, наукой. Работая на будущее своего народа, мудрец постоянно боролся за его светлое будущее.

Methodical outlook of A.Divanbeyoglu

Summary

The beginning of the XX century is the time of formation of new ideas in Azerbaijani literature. One of the writers who worked all his life for the enlightenment of his people, A.Divanbeyoglu. He was one of those who wanted to promote Azerbaijani Enlightenment and culture. The writer noted that fiction plays a very important role in the upbringing of children, attaching special importance to the role of poetry, artistic samples, as well as samples of folklore. He always expressed women's freedom, complained about the disenfranchisement of women. Abdullah Bey was one of those who wanted to promote Azerbaijani Enlightenment and culture. He proposed to provide Azerbaijani schools with new, more advanced textbooks. The old textbooks did not meet the new requirements in style and content. A.Divanbeyoglu correctly assessed this and was a supporter of the publication of new textbooks. He worked

MƏRUZƏ VƏ MƏQALƏLƏR –ДОКЛАДЫ И СТАТЬИ

tirelessly for the future of his people, often spoke in the press. Along with this, he worked as a teacher, took an active part in educational processes. A Divanbekoglu recommended his students to study the rich nature, the historical past of Azerbaijan, to look at life with open eyes, with science. Working for the future of his people, the sage constantly fought for his bright future.

Rəyçi: dos. T.Əliyev